मप्यति चलतः। अश्नतः विदाह्यन्नम्। विदाहि निष्पावकुलत्थसर्षपशाकादि। संविदाहाशनस्य। संविदाहेऽशनं यस्य भुक्ते विदग्धे तदुपरि भुञ्जानस्येत्यर्थः। अध्यशनमुक्त्वाप्येतद्वचनं विदग्धाजीर्णभोजनस्य विशेषतो हेतुत्वार्थम्। पश्चात् वातशोणितं प्रकुप्येदित्यनेनान्वयः। एतेषां कारणानां मध्ये केनचिद्वायुः केनचिदुभयमपि प्रकुप्येत्॥ *॥ संप्राप्तिमाह।

"कृत्स्नं रक्तं विदहत्याशु तच्च
दुष्टं स्रस्तं पादयोश्चीयते तु।
तत् संपृक्तं वायुना दूषितेन
तत्प्राबल्यादुच्यते वातरक्तम्॥"

पूर्व्वोक्तैर्हेतुभिः कृत्स्नं समस्तं रक्तं विदहति अत्र दहधातुरविवक्षितकर्म्मकः। तेन विदहति विदग्धं भवतीत्यर्थः। तच्च दुष्टं रक्तम्। स्रस्तं अधोगतम्। पादयोश्चीयते सञ्चितं भवति। तद्रुधिरं दूषितेन स्वहेतुवायुना संपृक्तं मिलितं वातरक्तं उच्यते। ननु चैतस्य संप्राप्तिरुक्ता सुश्रुतेन।

"शीघ्रं रक्तं दुष्टिमायाति तच्च
वायोर्मार्गं संरुणद्ध्याशु वातः।
क्रुद्धोऽत्यर्थं मार्गरोधात् स वायु-
रत्युद्रिक्तं दूषयेदुक्तमाशु॥"

अत्र प्रथमं रक्तस्य दुष्टिरतो रक्तवातमिति व्यपदेष्टुमुचितं भवत्यत आह। तत्प्राबल्यादिति। तस्य वातस्य दोषत्वेन प्राधान्याद्वातरक्तमिति व्यपदिश्यते॥ *॥ पूर्व्वरूपमाह।

"स्वेदोऽत्यर्थं न वा कार्श्यं स्पर्शाज्ञत्वं क्षतेऽतिरुक्।
सन्धिशैथिल्यमालस्यं सदनं पिड़कोद्गमः॥
जानुजङ्घोरुकट्यंशहस्तपादाङ्गसन्धिषु।
निस्तोदः स्फुरणं मेदो गुरुत्वं सुप्तिरेव च॥
कण्डूः सन्धिषु रुक् दाहो भूत्वा नश्यति चासकृत्।
वैवर्ण्यं मण्डलोत्पत्तिर्व्वातासृक्पूर्व्वलक्षणम्॥"

अथाधिकृतवातस्य वातरक्तस्य लक्षणमाह।

"वातेऽधिकेऽधिकं तत्र शूलस्फुरणतोदनम्।
शोथस्य रौक्षं कृष्णत्वं श्यावतावृद्धिहानयः॥
धमन्यङ्गुलिसन्धीनां सङ्कोचोऽङ्गग्रहोऽतिरुक्।
शीतद्वेषानुपशयौ स्तम्भवेपथुसुप्तयः॥"

तत्र पादयोः शूलादिकमधिकम्। यत आह सुश्रुतः।

"स्पर्शोद्विग्नौ तोदभेदप्रशोषौ
स्वापोपेतौ वातरक्तेन पादौ॥" इति।

अत्र सुप्तिः स्पर्शाज्ञता॥ *॥ अधिकरक्तं वातरक्तमाह।

"रक्ते शोथोऽतिरुक् तोदस्ताम्रश्चिमिचिमायते।
स्निग्धरूक्षैः समं नैति कण्डूक्लेदसमन्वितः"

अधिकपित्तं तदाह।

"पित्ते विदाहः संमोहः स्वेदो मूर्च्छा मदस्तृषा।
स्पर्शासहत्वं रुग्दाहः शोथपाकौ भृशोष्णता॥

विदाहश्च पादावेव बोद्धव्यः। यत आह सुश्रुतः।

पित्तासृग्भ्यामुग्रदाहौ भवेता-
मत्यर्थोष्णौ रक्तशोथौ मृदू च॥

पदाविति शेषः॥ अधिककफं तदाह।

कफैस्तैमित्यगुरुतासुप्तिस्निग्धत्वशीतताः।
गुरुतादयः पादयोरेव। यत आह सुश्रुतः।

कण्डूमन्तौ स्वेदशीतौ सशोथौ
पीनस्तब्धौ श्लेष्मदुष्टे तु रक्ते॥ *॥

अतिक्रियमाणवातरक्तस्य उपद्रवानाह।

"अस्वप्नारोचकश्वासमांसकोथशिरोग्रहाः।
मूर्च्छा च मन्दरुक् तृष्णा ज्वरमोहप्रकोपकाः॥
हिक्कायाङ्गुल्मवीसर्पपाकतोदभ्रमक्लमाः।
अङ्गुलीवक्रतास्फोटदाहमर्म्मग्रहार्व्वुदाः॥"

मांसकोथो मांसगलनम्॥ *॥ असाध्यत्वादिकमाह।

"एतैरुपद्रवैर्व्वर्ज्यं मोहेनैकेन वापि यत्।
अकृत्स्नोपद्रवं याप्यं साध्यं स्यान्निरुपद्रवम्॥
एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम्।
त्रिदोषजमसाध्यं स्याद्यस्य च स्युरुपद्रवाः॥"

अथ वातरक्तस्य चिकित्सामाह।

"वातशोणितिनो रक्तं स्निग्धस्य बहुशो हरेत्।
अल्पाल्पं रक्षयेद्वायुं यथादोषं यथाबलम्॥
उग्राङ्गदाहतोदेषु जलौकोभिर्विनिर्हरेत्।
शृङ्गतुम्बैश्चिमिचिमाकण्डूरुग्वेदनान्वितम्॥
प्रच्छिन्नेन शिराभिर्व्वा देशाद्देशान्तरं व्रजेत्।
अङ्गे म्लाने न तत् स्राव्यं रूक्षे वातोत्तरञ्च यत्।
गम्भीरं श्वयथुं स्तम्भं कम्पं ग्लानिं शिरामयात्।
रोगानन्यांश्च वातोत्थान् कुर्य्याद्वायुररक्षितः॥
विविधान् वातरोगान् वा मृत्युं वात्यवशेषितम्।
रक्तं कुर्य्यात्ततः स्निग्धात्तत्प्रमाणेन निर्हरेत्॥
विरेचयेत्तु पित्तादौ स्नेहयुक्तैर्विरेचनैः।
बाह्यमालेपनाभ्यङ्गपरिषेकोपनाहनैः।
विरेकास्थापना स्नेहपानैर्गम्भीरमाचरेत्॥
दिवास्वप्नञ्च कोपञ्च व्यायामं मैथुनं तथा।
कटूष्णं गुर्व्वभिष्यन्दि लवणाम्लौ च वर्ज्जयेत्॥
पुराणा यवगोधूमशालयः षष्टिकास्तथा।
भोजनार्थे रसार्थे तु विष्किराः प्रतुदा हिताः॥
आढ़काश्चणका मुद्गा मसूराः सकुलत्थकाः।
यूषार्थे बहुसर्पिष्काः प्रशस्ता वातशोणिते॥
सुनिषण्णकवेत्राग्रं काकमाची शतावरी।
वास्तूकोपोदिकाशाकं शाकं सौवर्च्चलं तथा॥
घृतमांसरसैर्भृष्टं शाकमत्स्या च दापयेत्।
हितो गोधूमचूर्णैश्च छागक्षीरघृतप्लुतैः॥
लेपस्तद्वत्तिला भृष्टाः पिष्टाः पयसि निर्व्वृताः॥
क्षीरपिष्टातसीभिर्व्वा वर्द्धमानफलैरपि।
दुग्धपिष्टैः प्रलेपैः स्याद्धितः पवनशोणिते॥
गुडूचीक्वाथकल्काभ्यां सपयस्कं पलं सृतम्।
वातरक्तं निहन्त्याशु कुष्ठं हरति दुस्तरम्॥"

गुडूचीघृतम्॥ *॥

"तुलां पचेद्गुडूच्यास्तु जलद्रोणचतुष्टये।
पादशेषः कषायस्तु गोदुग्धं द्रोणकस्तथा॥
तिलतैलाढ़कं ताभ्यां पचेन्मृद्वग्निना भिषक्।
वक्ष्यमाणैस्ततो द्रव्यैः सम्यक्कल्कीकृतैः पचेत्॥
मञ्जिष्ठा मधुकं कुष्ठं जीवनीयगणस्तथा।
एलागुरु च मृद्वीका मांसी व्याघ्रनखो नखी॥
हरेणुः श्रावणी व्योषं स्थिरा त्वामलकी तथा।
शृङ्गी श्यामा शताह्वा च विष्णुक्रान्ता च पत्रकम्॥
नागकेशरवालत्वक्पद्मकोत्पलचन्दनम्।
एतानि कल्कवस्तूनि कथितानीह कोविदैः॥
पानेऽभ्यङ्गेऽनुवासे च तैलमेतन्निषेविणम्।
वातरक्तं तदुद्भूतोपद्रवानाशु नाशयेत्॥
धन्यं पुंसवनं स्त्रीणां गर्भदं वातपित्तनुत्।
स्वेदकण्डूरुजायामशिरःकम्पार्द्दितामयान्।
हन्याद्व्रणकृतान् दोषान् गुडूचीतैलमुत्तमम्॥"

इति गुडूचीतैलम्। इति भावप्रकाशः॥

(यथा च।

"हुताग्निहोत्रमासीनमृषिमध्ये पुनर्व्वसुम्।
पृष्टवान् गुरुमेकाग्र्यमग्निवेशोऽग्निवर्च्चसम्॥
अग्निमारुततुल्यस्य संसर्गस्यानिलासृजोः।
हेतुलक्षणभैषज्यान्यथास्मै गुरुरब्रवीत्॥"

"अभिघातादशुद्ध्या च प्रदुष्टे शोणिते नृणाम्।
कषायकटुतिक्ताल्परूक्षाहारादभोजनात्॥
हयोष्ट्रयानयानाम्बुक्रीड़ाप्लवनलङ्घनात्।
उष्णे चात्यध्वगमनाद्व्यवायाद्वेगनिग्रहात्॥
वायुर्विवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावारितः पथि।
क्रुद्धस्तद्दूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम्॥
खुड़ं वातबलासाख्यमाढ्यं वातञ्च नामभिः।
तस्य स्थानं करौ पादावङ्गुल्यः पर्व्वसन्धयः॥
कृत्वादौ हस्तपादे तु मूलं देहो विधावति।
सौक्ष्म्यात् सर्व्वसवत्वाच्च देहं गच्छन् शिरायवैः।
पर्व्वस्वभिहतं क्षुब्धं वक्रत्वादभितिष्ठते।
स्थितं पित्तादिसंसृष्टं तास्ताः सृजति वेदनाः॥
करोति दुःखं तेष्वेव तस्मात् प्रायेण सन्धिषु॥"

"उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधन्तत् प्रचक्षते।
त्वङ्मांसाश्रयमुत्तानं गम्भीरन्त्वन्तराश्रयम्॥
कण्डूदाहरुगायासतोदस्फुरणकुञ्चनैः।
अन्विता श्यावरक्ता त्वग्बाह्ये ताम्रा तथेष्यते॥
गम्भीरे श्वयथुः स्तब्धः कठिनोऽन्तर्भृशार्त्तिमान्।
श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान्॥
रुग्विदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायुः सन्ध्यस्थिमज्जसु।
छिन्दन्निव चरत्यन्तर्वक्रीकुर्व्वंश्च वेगवान्॥
करोति खञ्जं पङ्गुं वा शरीरे सर्व्वतश्चरन्।
सर्व्वैर्लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातासृगुभयाश्रयम्॥"

"रक्तमार्गं निहन्त्याशु शाखासन्धिषु मारुतः।
निवेश्यान्योन्यमावार्य्य वेदनाभिर्हरेदसून्॥
तत्र मुञ्चेदसृक्शृङ्गजलौकः सूच्यलाबुभिः।
पुच्छनैर्व्वा शिराभिर्वा यथादोषं यथाबलम्॥
रुग्दाहशूलतोदार्त्तादसृक्स्राव्यं जलौकसा।
शृङ्गैस्तम्भैर्हरेत् सूतिकण्डूचिमिचिमायनात्॥
देशाद्देशं व्रजत् स्राव्यं शिराभिः पुच्छनेन वा॥"

"सर्पिस्तैलवसामज्जापानाभ्यञ्जनवस्तिभिः।